

Чому жодна з українських церков не мала шансів на легітимне існування в СРСР?

З насадженням комуністичного режиму на теренах колишньої Російської імперії більшовики розгорнули наступ на Російську православну церкву, у якій нова влада вбачала свого потужного ідеологічного опонента (більшість православного духовенства та віруючих не визнавали законність влади більшовиків). Наприкінці 1917 р. – початку 1918 року радянським урядом було підготовлено низку правових актів, спрямованих на скасування законних прав та привілеїв релігійних громад. Так, декрет «Про землю», ухвалений восени 1917 р., проголошував ліквідацію права власності на землю релігійних громад та передачу всіх церковних і монастирських земель державі. 23 січня 1918 р. набув чинності декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви», який позбавляв релігійні організації прав юридичної особи та прав власності. Під гаслом боротьби з «релігійними забобонами» почалося закриття монастирів та парафіяльних храмів. За допомогою антирелігійної пропаганди (кампанія з розкриття святих мощей (1918), кампанія з вилучення церковних цінностей (1921–1922) та ін.), утвердження «атеїстичного світогляду», комуністичний режим прагнув усунути Російську православну церкву від впливу на суспільне життя. Ще більшу тривогу з боку більшовицького уряду викликала поява в часи Української революції (1917–1921) і подальший розвиток українського церковного руху за автокефалію Української православної церкви. Організаційне оформлення Української автокефальної православної церкви відбулось у жовтні 1921 р. на її першому Всеукраїнському соборі в Софії Київській. Її предстоятелем став митрополит Василь Липківський. Рішення Першого Всеукраїнського Церковного Собору, на якому було проголошено основні засади УАПЦ – автокефалію, соборноправність (участь усіх віруючих у вирішенні справ Церкви через своїх представників на парафіяльних, єпархіальних і Всеукраїнському соборах), українізацію – викликало негативну реакцію і протидію з боку Російської православної церкви. Натомість більшовицький уряд продемонстрував толерантність щодо УАПЦ, сподіваючись використати її для послаблення позицій РПЦ – більш грізного на той час суперника правлячого режиму на релігійному фронті. Скориставшись поблагливім ставленням з боку комуністичного режиму, УАПЦ швидко розрослася. На 1921 р. УАПЦ налічувала понад 200 парафій. Богослужіння в УАПЦ велось переважно українською мовою, а її священнослужителі докладали чимало зусиль для відродження духовних традицій українського народу.

Занепокоєна потужним розмахом діяльності УАПЦ, яка займала поважне місце в Україні з-поміж інших конфесій, радянська влада посилила боротьбу проти неї, вдаючись до правових та адміністративних обмежень, розколів, провокацій, шантажу і репресій. Нагінки на УАПЦ з боку більшовицької влади посилювалися в середині 1920-х років. У засобах масової інформації Церкву все частіше стали називати контрреволюційною, петлюрівською, куркульською, осередком національно-опозиційних сил в радянській Україні. Митропо-

литу Василю Липківському та єпископам УАПЦ радянські органи державної безпеки заборонили полишати місця їхнього проживання та проповідувати в українських містах та селах. У 1926 р. за ґратами опинився архієпископ Харківський Олександр Ярещенко. Під тиском радянських спецслужб у жовтні 1928 р. учасники Другого Всеукраїнського собору УАПЦ змушені були обрати нового керманіча. Новим митрополитом УАПЦ став Михайло Борецький. Влітку 1929 р. репресії проти духовенства та віруючих УАПЦ різко активізувалися. Радянські спецслужби планували зааратувати священнослужителів зробити фігурантами міфичної контрреволюційної організації «Спілки визволення України», яка нібито готувала повстання для повалення радянської влади. Слідчі ДПУ намагались довести, що УАПЦ знаходилась під безпосереднім контролем СБУ, а її діячі брали участь у підготовці повстання для повалення радянської влади. На вимогу радянських спецслужб наприкінці січня 1930 р. відбувся Надзвичайний Собор у Києві, який оголосив про саморозпуск УАПЦ. Остаточний розгром УАПЦ стався в 1936–1938 роках, коли у в'язницях опинилась більшість єпископів, значне число священників та світських діячів УАПЦ, яким інкримінувалась антирадянська діяльність, зв'язок з українською еміграцією, створення підпільних осередків з метою проголошення самостійної України. УАПЦ була відновлена вдруге на Соборі, що зібрався в Пінську (лютий 1942 р.), але навіть в умовах німецько-радянської війни сталінський режим не дозволив функціонування цієї церковної інституції, яка сприймалася як «потайний пропагандист українського сепаратизму».

Однією з перешкод на шляху радянзації західноукраїнських земель по завершенню Другої світової війни партійно-державне керівництво СРСР вважало існування Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка була носієм української національної ідеї, могутнім чинником впливу на самосвідомість населення західних теренів України, помітним явищем не лише в релігійному, а й у суспільно-політичному житті регіону. Своєю чергою, комуністичні зверхники Москви і Києва вважали УГКЦ колаборантом, оскільки, мовляв, усі 32 делегатури «дистрикту Галичина» очолювали уніатські священники, а також церква брала участь у формуванні української дивізії «Галичина» у складі вермахту, мала тісні контакти з німецькою окупаційною адміністрацією, активно і послідовно підтримувала Організацію українських націоналістів, Українську повстанську армію. Відкидаючи звинувачення у вигаданих гріхах колаборації і прагнучи зберегти свою церкву, у складі якої функціонувало понад 3 тис. парафій, близько 4,5 тис. храмів, які відвідувало 4,3 млн віруючих, керівництво УГКЦ постійно шукало контактів із вищими органами політичної влади та державного управління СРСР. У жовтні 1944 р. митрополит Андрій Шептицький надіслав листа до Ради у справах релігії при уряді СРСР, у якому висловив готовність співпрацювати з радянською владою. Але порозумітися главі УГКЦ з кураторами церкви так і не вдалося. Незабаром, 1 листопада 1944 р., митрополит помер. Його похорон перетворився на демонстрацію величчя УГКЦ, духовної та етнічної консолідації населення Західної України. Наступником владики став Йосип Сліпий. У своєму зверненні «До духовенства і віруючих» він закликав УПА до припинення збройної боротьби. Вже в грудні 1944 р. митрополит Йосип Сліпий направив до Москви повноважну делегацію, якій доручив запевнити Раду у справах релігії при РНК СРСР

в тому, що УГКЦ завжди стоятиме на позиціях дотримання радянських законів, сприятиме миру і згоді в державі. Після консультацій з В. Молотовим і М. Хрущовим, головою Ради у справах релігії при уряді СРСР І. Полянським радянський уряд запевнив, що УГКЦ не матиме перешкод у своїй діяльності. Очевидно, Й. Сталін та його найближче оточення у зв'язку з війною не хотіли вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ, сподіваючись ретельно підготувати план її повної ліквідації.

Сценарій розчинення УГКЦ в структурі РПЦ шляхом так званого возз'єднання почав утілюватися в життя у квітні 1945 р., коли республіканські газети, журнали, радіо розпочали кампанію дискредитації Церкви, звинувачуючи її в підпорядкованості «профашистському» Ватикану, в ідейній та моральній підтримці «буржуазно-націоналістичного підпілля».

Після низки викривальних статей та промов 11 квітня 1945 р. у Львові, Станіславі (тепер Івано-Франківськ) і Тернополі розпочались арешти єпископів та духовенства, що не побажали здійснити «добровільний перехід» у лоно Російської православної церкви. За ґратами опинились усі ієрархи УГКЦ на чолі з митрополитом Й. Сліпим.

Прагнення надати правового оформлення форсованому опрацюванню краю спонукало сталінський режим 28 травня 1945 р. у Львові утворити Центральну ініціативну групу з возз'єднання Української греко-католицької церкви з православною. До цієї групи увійшли стероризовані владою священники УГКЦ Г. Костельник, А. Пельвецький, М. Мельник, які в листі до Раднаркому УРСР висловили бажання розірвати унію з Римом та приєднатися до РПЦ.

8–10 березня 1946 р. ініціативна група на чолі з Г. Костельником у храмі Святого Юра у Львові скликала Собор, на якому 216 делегатів та 19 мирян ухвалили постанову про саморозпуск УГКЦ.

Унаслідок насильницького витіснення УГКЦ із західноукраїнських земель було закрито або перейменовано на православні 3040 греко-католицьких парафій, 2959 храмів, 48 монастирів, ліквідовано греко-католицьку богословську академію, дві семінарії, 9900 нижчих та 380 середніх католицьких шкіл. Упродовж 1946–1950 рр. репресій зазнали 344 діячі культу, з яких на грудень 1956 р. з таборів повернулося 267 осіб. Майже 20 років відбував покарання в радянських концтаборах митрополит Й. Сліпий, який виїшов на волю 26 січня 1963 р. завдяки клопотанню Ватикану перед урядом СРСР, після чого виїхав до Рима.

Переслідувана, поставлена поза законом та загнана у підпілля Українська греко-католицька церква стала найбільшою за чисельністю забороненою конфесією в СРСР.

Накопичений досвід нищення УГКЦ на західноукраїнських теренах було використано радянською владою і на Закарпатті. Навернення греко-католиків Закарпаття у православ'я за сприяння Ради у справах релігії при уряді СРСР тривало впродовж 1947–1949 років. Щоб забезпечити «масовий відхід» католиків східного обряду від Ужгородської унії 1646 р., партійні органи та підпорядковані їм силові структури не гребували навіть політичними вбивствами. 27 жовтня 1947 р. на єпископа Мукачівської єпархії Теодора Ромжу, який чинив активний опір приєднанню греко-католиків до православ'я, було влаштовано замах (влаштовано дорожню аварію), після чого потерпілого

Борис Кустодієв.
Більшовик. 1920 р.

отруїли в лікарні. Наступні кроки влади й органів МДБ СРСР спрямовувалися на закриття греко-католицьких церков у Мукачівській єпархії та арешти 50 «неблагонадійних» священників. «Календарний план проведення заходів з ліквідації греко-католицької церкви у Закарпатській області УРСР», передбачений Радою у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР на період із квітня по червень 1948 р., завершився лише 29 червня 1949 р., коли 35 «слухняних» закарпатських греко-католицьких священників проголосили ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та висловили бажання воз'єднатися з Російською православною церквою.

Водночас акції розгрому УГКЦ було перенесено за межі України. Першого жовтня 1948 р. на з'їзді українських греко-католицьких священників Румунії було проголошено про розрив Акта унії з Римом, підписаного 1700 р. і приєднання до Румунської православної церкви. Внаслідок протидії рішенням неканонічного з'їзду 27–29 жовтня 1948 р. було заарештовано та засуджено значну кількість представників культу, ліквідовано всі п'ять греко-католицьких єпархій – Фогараш, Клуж, Великий Варадин, Лугож та Марамарош.

«Самоліквідація» католиків східного обряду в Чехословаччині відбулася 28 квітня 1950 р. на так званому Пряшівському синоді, що відомий також під назвою «Акція П» (акція православізації). Двома десятками священників, які зібралися в приміщенні пряшівського готелю «Чорний орел», поспіхом було прийнято рішення про саморозпуск і перехід під юрисдикцію Російської православної церкви близько 300 парафій Пряшівської єпархії УГКЦ, що налічувала понад 300 тис. віруючих. За відмову «добровільно» воз'єднатися з московським православ'ям репресіям і переслідуванням було піддано єпископів П. Гайдича, В. Гопка, священників А. Адамовича, Ю. Буйняка, М. Ройковича та інших.

Національно-релігійні інституції (УАПЦ та УГКЦ) на теренах України були не потрібні атеїстичному тоталітарному режиму, тим більше в якості національних церков українців, так як ці конфесії були втіленням віруючих українців прагнення до духовної незалежності від Москви.

Олег БАЖАН